

TEREBINTH

Nieuwe vormen
kinderuitvaart

Aandacht voor
het kind op de
begraafplaats

MAART 2004

Monument voor het onbekende kind

In een nummer waarin overleden kinderen centraal staan, kan een bericht over de Stichting Roos niet ontbreken. De stichting ter oprichting en instandhouding van het monument voor het onbekende kind is een initiatief van theaterpersoonlijkheid Herman van Veen. Volgens Van Veen is een dergelijk monument 'een plek waar mensen bloemen kunnen leggen ter nagedachtenis aan kinderen die niet behoorden te sterven.' Hij schreef de tekst voor het monument: 'Lieverd/ leven is als sneeuw/ je kunt het niet bewaren/ troost is dat jij er was/ uren maanden jaren.'

Als eerste is op 3 juli 1999 een monument voor het graf van het onbekende kind opgericht in het Veenpark

in het Drentse Barger-Compascuum. Het gedenkteken bestaat uit een levenscirkel van 35 stenen met in het centrum een roos, een vorm die is gebaseerd op het medicijnwiel zoals dat gebruikt wordt in India. Het wiel is opgebouwd uit een buitenring, waarin de hoogste stenen staan, en een binnenring. Beide worden verbonden door vier paden van stenen. In het centrum ligt een platte cirkel met de roos. Het Drentse voorbeeld krijgt een permanent vervolg op het Nationaal Verstrooiterrein Delhuyzen bij Arnhem, waar een monumentale krachtcirkel van 35 manshoge stenen uit alle delen van de wereld zal verrijzen. Als eerste arriveerden manshoge stenen uit Aruba, Zweden, Frankrijk en Polen, gevolgd door exemplaren uit IJsland, Egypte, Duitsland en Roemenië.

Begraafplaats & Crematorium Westerveld

Stichting Begraafplaats Westerveld heeft de exploitatie van de begraafplaats per 1 januari 2004 ondergebracht bij de Facultatieve Groep. Het in 1890 opgerichte Westerveld is een van de oudste particuliere begraafplaatsen van Nederland. De dodenakker kwam in 2002 uitgebreid in het nieuws in verband met de tijdelijke begrafenis van Pim Fortuyn. Het in 1913 gebouwde crematorium Velsen was het eerste crematorium van Nederland. Nu gaan begraafplaats Westerveld en Crematorium Velsen samen verder onder de nieuwe naam Begraafplaats & Crematorium Westerveld.

(advertentie)

www.rouw.nl / www.crematorium.nl / www.begraafplaats.org én

www.uitvaartinformatie.nl

Uitvaart Internet Diensten

P. Moreelsestraat 30, 8932 HS Leeuwarden T. (058) 213 97 07 / F. (058) 216 01 94 / E. info@uitvaartinformatie.nl

Op onze sites bieden wij onafhankelijke informatie over de uitvaart. Bezoekers (inmiddels meer dan 500.000 per jaar) kunnen o.a. via onze uitvaart-encyclopedie informatie vinden over tal van zaken rondom een

Onze sites bieden uitvaart-ondernemingen, verenigingen en stichtingen de mogelijkheid tot adverteren en informeren.

Uniek is dat u **via deze sites** de adressengids voor de uitvaartbranche kan vinden

uitvaart. Voor een aantal onderwerpen hebben we gespecialiseerde sites gemaakt.

Kijk op onze 4 internetsites (de www-adressen staan hierboven).

Adverteren:

In de adressengids vanaf 65,- euro p.j. Vermelding en een link op de Homepage vanaf 95,- euro per jaar.

Inhoud

Voorbeeld kindersteentje in 'De laatste tuin', Floriade

Het kind op de begraafplaats

Aan kindergraven wordt tegenwoordig veel meer aandacht besteed dan vijftig jaar geleden. Bert Pierik schetst de ontwikkeling en plaatst enkele kanttekeningen.

4

Verenigingsnieuws

6

Nieuwe vormen kinderuitvaart

8

De Wending begeleidt louter uitvaarten van kinderen en jongeren. In een interview met Rita Hulsman stellen de initiatiefnemsters hun bedrijf voor. Tevens geven ze aan welke mogelijkheden ze bieden voor een uitvaart die wezenlijk anders is dan bij volwassenen.

Publicaties

12

Excursies

14

Agenda

16

Van de gastcolumnist

Ik ben Ada Wille, 38 jaar, moeder van drie koters van 4, 6 en 8 jaar en landschapsarchitect. Ik heb al acht jaar een ontwerpbureau aan huis met als specialisatie begraafplaatsen. Mijn werkveld strekt zich uit van restauratieplannen, revitalisatie, inbreidingen, uitbreidingen en nieuwaanleg tot het ontwerpen van asbestemmingsmogelijkheden (urnenmuren, urnentuinen etcetera). Al jaren lid van de Terebinth en in die hoedanigheid ook regiocoördinator Oost Zuid-Holland.

Bijna tien jaar geleden begonnen met het maken van "kinderhofjes" op crematoriaterreinen van de CVN (nu "Yarden") omdat bleek dat veel doodgeboren kinderen met het ziekenhuisafval gecremeerd werden en ouders na enige tijd toch kwamen navragen waar hun kindje was gebleven... Ondanks dat dit een van de moeilijker en emotionelere onderdelen van mijn werk is, geeft het toch ook veel voldoening.

'Een vrouw die haar man begraaft, wordt weduwe genoemd, een man die zonder zijn vrouw achterblijft een weduenaar. Een kind zonder ouders is wees.

Maar hoe heten vader en moeder van een gestorven kind?

Uit: 'Schaduwkind' van P.F. Thomése

Op katholieke begraafplaatsen werd de omgang met doodgeboren kinderen en de daarbij gehanteerde grens sterk benadrukt, door de eis het levenloos geboren kind in ongewijde grond te begraven omdat het kind geen doop had kunnen ondergaan. Op het desbetreffende grafveld werden vaak bijvoorbeeld ook zelfmoordenaars, drenkelingen en NSB-ers begraven... Toch zijn er ook op dit gevoelige punt veranderingen merkbaar. In 2000 vroeg de Katholiek Kerk pardon voor haar daden, waaronder de omgang met deze kinderen. Dit maakte de weg vrij voor nieuwe ontwikkelingen. Op veel begraafplaatsen wordt een speciaal monument of plekje ingericht ter nagedachtenis aan deze kinderen.

Vervolg op pagina 13

TEREBINTH MAART 2004

Colofon

TEREBINTH

TIJDSCHRIFT VOOR
FUNERAIRE CULTUUR

JAARGANG XVIII

NUMMER I

MAART 2004

Terebinth is het tijdschrift van Vereniging de Terebinth. Het verschijnt vier keer per jaar.

Lidmaatschap en abonnement
Het lidmaatschap kost personen minimaal € 17,50, elke huisgenoot € 7 en organisaties € 57,50 per jaar. Bibliotheken kunnen zich op het tijdschrift abonneren voor € 17,50. Het geld kan worden overgemaakt op gironummer 335536 van Vereniging de Terebinth te Rhenen. Het lidmaatschap wordt automatisch verlengd, tenzij voor 1 december schriftelijk bericht van opzegging is ontvangen. Losse nummers van Terebinth kosten € 2,50 per exemplaar plus verzendkosten.

Terebinthbureau
Henk van Laar, Molenweg 2,
3911 SH Rhenen, tel: 0317-616072,
homepage: www.Terebinth.nl,
e-mail: henkvanlaar@zonnet.nl

Kopij
Kopij wordt in Word via e-mail of op diskette aangeleverd bij de redactie. Scherpe, contrastrijke foto's worden op papier aangeleverd. Inleverdatum volgend nummer: 23 april. Verschijningsdatum: 1 juni.

Advertenties en inlegvellen
Ineke Verbeek: 070-3861256

Redactie
Sytze de Boer, Wim Cappers, Bartho

Hendriksen, Rita Hulsman, Bert Pierik en Ineke Verbeek.
Redactieadres: Postbus 85177,
3009 MD Rotterdam. E-mail:
terebinth@box.nl
Overnemen artikelen en illustraties alleen na schriftelijke toestemming van de redactie.
Illustraties: Bert Pierik, behalve waar anders aangegeven (voorp., Fotoportretje op emaille op Oud Eik en Duinen, 's-Gravenhage).
Eindredactie: Ineke Verbeek
Lay-out: Millpress, Rotterdam

Hoofdredactie: Wim Cappers

ISSN: 1382-5259

Het kind op de begraafplaats

In het voorjaar van 2003 is er op de algemene begraafplaats Bergklooster een gedenksteen geplaatst voor de vele kinderen die in de loop der jaren anoniem begraven zijn.

Na een omzwerfing via de Floriade, waar de steen gestaan heeft op het kinderstukje van "De laatste tuin", een ontwerp van Ada Wille, is het nu hier opgesteld. Steenhouwerij Beerink heeft het monument gemaakt van de kalksteen Bianco del Mare aan de hand van een ontwerp uit eerdere tijden. Het diende op de Floriade als voorbeeld van een traditioneel, ambachtelijk vervaardigd grafmonument. Op de steen zijn vlinders en een opgaande zon met bladgoud uitgebeeld.

In de jaren tussen 1950-1960 werden er veel kinderen begraven op het algemene gedeelte, een smalle strook tussen andere graven waar alleen gras groeit. In het voorjaar is de grasmat bedekt met verschillende soorten sneeuwkllokjes.

Tot aan begin 1990 werden er nog incidenteel kinderen begraven. Het waren vooral levenloos geboren kinderen of kinderen die maar een paar dagen geleefd hadden. Ze werden vaak begraven in witte kistjes waarnaar de kleur van de gedenksteen en de vele sneeuwkllokjes verwijst.

Taboe

In die tijd was het gangbaar om kinderen in een algemeen grafje te begraven. Er werd ook wel eens een eigen graf gekocht waar dan een kleine grafsteen op werd geplaatst maar daar waren meer kosten aan verbonden. In die jaren werd er niet zoveel geld hesteed aan een graf omdat men het niet had of het niet nodig vond. Het was ook de tijd van de opbouw na de 2 e W Otoen het taboe rondom de dood volop tot ontwikkeling kwam. De zorg voor de overledene werd steeds meer uit handen gegeven aan professionals. Vaak werd geadviseerd door familie, doktoren en uitvaartleiders om het kindje in een algemeen graf te begraven en er maar niet meer naar om te kijken. Volgens de heersende opvatting was dat beter zo. Moeder lag nog in het kraambed en vader of soms alleen de uitvaartleider bracht het kindje naar de begraafplaats. Op het algemene grafje werd geen grafsteen geplaatst.

Verloren kinderen

Het verdriet later, door een ander overlijden van een dierbare is vaak

aanleiding om op zoek te gaan naar het lang geleden verloren kind.

Oude moeders, inmiddels grootmoeder of andere familieleden kwamen steeds vaker met de vraag waar hun kindje of broertje/ zusje begraven lag. Zoals de moeder die door het overlijden van haar schoonmoeder op zoek ging terwijl ze dat jarenlang niet durfde te doen uit een soort schuldgevoel. Of het geval van de vrouw wiens tweelingzusje met de geboorte overleed en werd verzwegen.

Het exacte plekje van begraven was niet goed te traceren door onvolledige administratie.

De behoefte om toch een plekje te hebben om naar toe te gaan was reden om een centraal monument te plaatsen.

Op Goede vrijdag werd bij het monument een korte ceremonie gehouden met een inleiding en een gedicht, een kaars werd ontstoken en er werden bloemen gelegd.

Via een persbericht in de plaatselijke krant werden belangstellenden uitgenodigd; nabestaanden waren immers niet bekend.

Op katholieke begraafplaatsen is de laatste jaren ook veel aandacht voor hoe en waar levenloos geboren kinderen vroeger begraven werden. Deze kinderen moesten op een speciale plek begraven worden, niet in een zelf gekozen eigen graf op een gedeelte voor kinderen maar anoniem, vaak aan de rand (langs de heg) van de begraafplaats.

Daar was een religieuze reden voor want ongedoopte kinderen mochten niet in gewijde aarde begraven worden. Door veranderde religieuze inzichten en, als gevolg van die bewuste uitsluiting, onverwerkt verdriet bij nabestaanden is het goed dat deze plekken alsnog zijn gewijd en dat er centrale gedenkmonumenten zijn geplaatst.

Schreeuw om aandacht

De laatste twintig jaar kiezen ouders bijna altijd een eigen graf voor hun kindje.

Opvallend is dat de aandacht voor een graf in z' n algemeenheid, maar voor een kind in het bijzonder, sterk is toegenomen. Grafbedekkingen onderscheiden zich steeds meer van elkaar

Kindergedeelte op Rusthof, Amersfoort

door bijzondere grafmonumenten van niet alleen natuursteen maar ook andere materialen zoals glas en keramiek. Opvallend is hoeveel losse voorwerpen zoals allerlei speelgoed, beeldjes, lichtjes, kiezelstenen, windorgels en niet te vergeten knuffelbeesten worden toegevoegd waardoor deze graven, zonder nog een relatie te hebben met de omgeving, lijken te schreeuwen om aandacht voor het geleden verdriet.

Kinderhofjes

Er is vraag naar anders vormgegeven gedeelten voor kindergraven. Op de begraafplaatsen in Amersfoort; Rusthof en Apeldoorn; Heidehof zijn kinderhofjes ontworpen door Ada Wille die direct aansluiten bij de levenssfeer van de jonge ouders en hun kinderen. Een warme vormgeving die aansluit bij kleine kinderen met speeldoelelementen zoals een zandbak, een glijbaan en water speelputten. Omdat kleine kinderen vaak minder tijd aan het graf van broertje of zusje besteden dan de ouders is er afleiding door speelmogelijkheden (waardoor ouders soms weer moeten wachten op hun kinderen tot zij uitgespeeld zijn). Overigens staat er wel een groot bord bij de ingang van de begraafplaats dat kinderen onder de 14 jaar niet zonder begeleiding de begraafplaats op mogen. Iets jongere kinderen zijn dus altijd afhankelijk van anderen om het grafje van hun broertje of zusje te bezoeken. Maar waarom is het niet vertrouwd dat een kind van b.v. 11 of 12 jaar alleen een graf bezoekt. Het kan daardoor sterk belemmerd worden in zijn verdriet.

Tijdgebonden?

De vraag wordt wel opgeroepen hoe dit soort ontwerpen voor kindergraven beleefd zal worden door nabestaanden na tien of twintig jaar. De levenssfeer verandert, het verdriet blijft wel, maar krijgt een andere plaats, het blijft wel. Maar ouders worden ouder, broertjes en zusjes worden volwassen en zullen géén gebruik meer maken van de glijbaan en de zandbak. Wordt er rekening gehouden met de veranderende levenssfeer zodat het ontwerp aangepast kan worden aan de eisen van de voortschrijdende tijd?

Kindermonument op algemene gedeelte begraafplaats Bergklooster, Zwolle

De betekenis van het grafje verandert. De behoefte om het vaak te bezoeken wordt meestal minder. De uitgifte tijd verloopt en moet na 20 jaar verlengd worden. Soms worden graven terug gedaan, maar meestal niet en worden aangehouden zolang ouders of zelfs broers en zussen leven. Wat doe je met graven die wel terug vallen? Worden die geruimd en wat doe je met de overblijfselen, voor zover je die nog kunt vinden. Wordt het grafje weer opnieuw uitgegeven tussen de oude? Is het misschien toch wenselijk om een minder tijdsggebonden ontwerp te maken of een ontwerp waar die tijdsggebonden elementen langzaam uit kunnen verdwijnen.

Een ander nadeel van een apart kindergedeelte kan zijn dat ouders of

andere familieleden nooit verenigd kunnen worden met het kindje in het graf.

De winst van de afgelopen jaren is wel dat er voor het rouwen en vormgeven aan verdriet meer aandacht en ruimte is. Ook al blijft het zoeken naar iets dat voldoet aan de behoeften van nu en over langere tijd. Bij het verlies van een kind is dat van groot belang.

Het onvoldoende kunnen verwerken van verdriet in een vaak nog lang leven, laat diepe sporen na bij nabestaanden, zoals zichtbaar werd tijdens de ceremonie bij een gedenksteen voor kinderen die jaren geleden overleden waren.

Bert Pierik

Van de bestuurstafel

Gedurende de drukke decembermaand heeft het bestuur niet vergaderd, maar op 20 januari hadden we weer een volle agenda.

Algemene vergadering

In de eerste plaats zijn nu definitieve afspraken gemaakt voor de Algemene Vergadering op zaterdag 17 april aanstaande te Soest. De accommodatie is prima: de aula van de algemene begraafplaats Soest. De vereniging zorgt voor koffie en thee en voor broodjes tussen de middag. 's Middags geeft Rien Schouten een lezing. Dapperen kunnen dan nog een kijkje nemen op de begraafplaats, waar onder anderen Rien Poortvliet begraven ligt.

Huishoudelijk reglement.

Het bestuur is al een tijd bezig met het opstellen van een huishoudelijk reglement. Thijs IJzerman heeft het reeds door Ben Aben voorgestelde reglement nog eens goed bekeken en aangepast. Op die versie heeft het bestuur weer een aantal aanpassingen voorgesteld en Thijs gaat deze gegevens verwerken in een waarschijnlijk nu definitief reglement. Dit wordt op de AV besproken.

Beleidsplan

Het vijf jaar geleden opgestelde beleidsplan is inmiddels ook alweer aan vernieuwing toe. Alle bestuursleden hebben een deel herschreven en Leon Bok voert nu de eindredactie. Ook dit zal in april besproken worden. Het Dagelijks Bestuur gaat dan zo spoedig mogelijk rond de tafel om een Activiteitenplan voor het komende jaar samen te stellen.

Man bijt hond.

Het bestuur heeft niet veel vertrouwen in de manier van presenteren in dit programma en stelt dus eventuele samenwerking met de presentator even uit.

Reco's

Indertijd had het bestuur besloten dat een rondleider bij een excursie of op een Recodag toch wel een kleine attentie verdiende. Dit wordt nog al eens vergeten en dat is niet echt aardig voor een vrijwilliger die zijn of haar vrije zaterdag besteedt aan Terebinth leden. Afspraak is nu dat de de organisator van een excursie of rondleiding zorg draagt voor een klein geschenkje of een cadeaubon.

Acquisitie en sponsoring

U weet het allen: de vereniging zit heel bescheiden in haar financieel vel. Het bestuur zoekt dan ook nog steeds naarstig – eigenlijk al een paar jaar – naar iemand die hier nu eens echt werk van kan en wil maken. In onze vereuiging moet zo iemand toch te vinden zijn. Graag oproep bij deze aan alle leden om eens actief te speuren naar iemand. Voor deze keer heeft Leon Bok actie ondernomen door alle bedrijven in ons ledenbestand aan te schrijven. Het bestuur wacht in spanning af. Maar dit is niet de taak van Leon op dit moment. Dus, nogmaals, laat eens wat horen aan het bestuur.

Overige punten

Uiteraard kwamen ook weer de punten Uitvaartmuseum en Documentatiecentrum ter sprake. Maar dat is min of meer een vervolgverhaal.

Het bestuur

Regionieuws

REGIO 9

Achterhoek en IJsselzoom

De gemeente Deventer heeft aan een projectgroep de opdracht gegeven onderzoek te doen naar de haalbaarheid van privatisering van de algemene begraafplaatsen Roeterdsweg en Tjoenerhof te Diepenveen. De gemeente Diepenveen is bij de herindeling toegevoegd aan de gemeente Deventer. De begraafplaats aan de Roeterdsweg is aangelegd in 1870 met een uitbreiding in 1917. Op de begraafplaats vinden alleen nog bijzettingen plaats. Nieuwe graven worden niet meer uitgegeven.

De (natuur-) begraafplaats Tjoenerhof is aangelegd in 1972. In 1995 heeft de gemeente Deventer de gemeentelijke begraafplaatsen aan de Raalterweg (Steenbrugge) en de Sworminksweg geprivatiseerd. Yarden heeft genoemde begraafplaatsen in beheer evenals het crematorium bij de begraafplaats Steenbrugge.

Yarden is thans doende orde op zaken te stellen en dat is een heel karwei. Als belanghebbenden aangeven niet meer te willen betalen voor verlenging dan wordt het graf geruimd. Yarden hoopt over enige tijd het crematorium fors uit te breiden. Het gebouw wordt bijna twee keer zo groot. Het tussentuk tussen het crematorium en de begraafplaats wordt ook aangepakt. Hier komt een parkje met o.a. een kindertuin, verstrooiplaats, urnentuin en een speelplek.

De Stichting Oerbos is van plan in samenwerking met grondeigenaar Stichting IJsellandschap op een bosperceel nabij het dorp Okkenbroek (gemeente Deventer) een bosbegravingaan te leggen waar tussen nu en 2025 tussen 1200 en 1400 graven kunnen worden gedolven.

De plannen verkeren nog in een pril stadium.

De gemeente Winterswijk zal dit jaar tot uitvoering overgaan van de herinrichting en restauratie van de oude begraafplaats aan de Singelweg.

De begraafplaats is vermoedelijk begin 1830 in gebruik genomen. In 1888 is de begraafplaats nogmaals uitgebreid. Begin 1900 was er al weer ruimtegebrek. Op 16 november 1908 werd de nieuwe begraafplaats aan de Waliënstraat geopend. Rond 1980 is de begraafplaats door reconstructie van de Singelweg en de aansluiting hiervan op de Vredensestraat gedeeltelijk afgegraven. Het resterende deel is toen ingericht als plantsoen. Om het deel van de eigen graven is een hekwerk geplaatst. Het oorspronkelijke karakter van de begraafplaats was hierdoor verdwenen. Op 4 maart 1999 zijn de begraafplaats en het bijbehorende baarhuisje op de gemeentelijke monumentenlijst geplaatst.

Voor de aanpak van de herinrichtings- en restauratieplannen is gekozen voor het oppakken van de historische structuren van het padenstelsel, zoals dit in het oude deel nog aanwezig is. Wat betreft de aanpak van de begraafplaats wordt uitgegaan van een sobere aanpak (o.a. consolidatie van de graven). Het is de bedoeling dat het baarhuisje een kleinschalige functie krijgt.

Teun & Else Oosterbroek

REGIO 13

Veluwe

Op 21 november 2003 is in Harderwijk de nieuwe begraafplaats Elzenhof geopend. De nieuwe begraafplaats is gelegen op de Elsweg aan de noordkant tussen Harderwijk en Wierden. De opening geschiedde door de wethouder met medewerking van de toneelgroep H.Catherina parochie en twee basisscholen, door het inwerking stellen van de bron op het voorplein. Het was zeer ludiek, de kinderen kwamen op een gegeven moment met in hun handen stokken met daarop door hun zelfgemaakte fantasievogels het voorterrein ophollen en met het openen van de bron was de cyclus "aarde, lucht en water" voltooid.

Het aulacomplex vormt een overgangsgebied. Het spaarzame gebruik van ramen geeft het gebouw een naar binnen gekeerd karakter en voorkomt dat buitenstaanders naar binnen kunnen kijken. In dit overgangsgebied vindt, tussen twee muren het afscheid plaats. In het complex bevindt zich ook het uitvaarthuis (een veel mooiere naam dan uitvaartcentrum, wat iets massaals suggereert) en de dienstenruimte voor het personeel van de begraafplaats. Aan de voorzijde van het gebouw bevindt zich een zuilenrij; de Stoa. De zuilenrij die doet denken aan soortgelijke vormen uit de Romeinse tijd, symboliseert het onderweg zijn en is een plaats van opvang en bezinning. De ronde vorm geeft de Stoa een begeleidend karakter. Onder de Stoa bevinden zich de ingangen naar diverse ruimten. In de doorgang naar de begraafplaats bevindt zich de deels overdekte wachtruimte die beschutting geeft tegen wind, regen en zon.

In het hart van het complex bevindt zich de aula. Het daglicht schijnt via een patio en smalle verticale ramen naar binnen. De toegepaste materialen geven het gebouw een bescheiden en eenvoudige (deels goedkope uitstraling). De begraafplaats is aangelegd met gebogen vormen met veel groen ook de graven rijen worden onderbroken met groenvakken zodat het "klaagmuureffect" wordt voorkomen. Alhoewel de opening deze dag plaats vond, is de begraafplaats al een tijdje in gebruik. Ook stonden er de eerste grafmonumenten. Helaas heeft de gemeente Harderwijk nauwelijks voorschriften voor het plaatsen van een grafmonument. Het was een bonte verzameling van verschillende hoogte en vormen en alles in gepolijst graniet. Gevraagd aan de projectleider dhr. Panhuis waarom er niet een beetje lijn is in de grafmonumenten, was zijn antwoord "Wie zijn wij om voorstellen te doen naar de nabestaande toe". Een discutabel antwoord. Alsof een nabestaande hij een steenhouwer wel keus heeft; bij de meeste staan in hun showroom glad gepolijst graniet in de kleuren rood, zwart, blauw en grijs, zonder enige vorm van handwerk of persoonlijke invulling.

Al met al mag Harderwijk trots zijn op zijn nieuwe begraafplaats. Alleen vind ik het persoonlijk jammer dat er wat betreft de grafmonumenten niet een klein stapje is gezet in de richting naar rust, persoonlijke invulling en het terugkomen van het ambachtelijke steenhouderswerk.

Wim Vlaanderen

Mausoleum Wilhelm II, Doorn

Reacties

Doorns mausoleum (1)

Het artikel van Wim Meulenkamp en Edwin Maes 'Drie funeraire variaties op een Doorns ontwerp' in het vorige nummer trok meteen mijn aandacht. Mijn vader was namelijk bouwkundig architect, die zijn zonen de kennis van bouwstijlen en materiaal met de papelepel in gaf, onder andere tijdens wandelingen.

Helaas was bij het artikel geen foto afgebeeld van het mausoleum van de laatste Duitse keizer, dat in de tuin van Huize Doorn is gebouwd. Nu ken ik dat gebouw omdat ik Huize Doorn een paar keer bezocht heb. Vol verbazing las ik dat dit een curiosum zou zijn, een voluit propagandistische gebouw in nazi-stijl. Dat lijkt mij een stap te ver gaan.

U schrijft over 'met Germaanse zwaardvormen betraliede ramen'. Zijn er ook Britse, Nederlandse en Noorse zwaardvormen? De nazi's hadden geen aparte bouwstijl, de tijd dat de nazi's voor het uitbreken van de oorlog aan de macht waren (1933-1939), was daarvoor te kort. Inderdaad had Albert Speer een ontwerp gemaakt voor de nieuwe hoofdstad Berlijn, waarvan alleen de Rijksdag is verwezenlijkt die in de oorlog totaal is vernield. Dat was inderdaad in een uitgekledde neoklassieke stijl, maar dat was de trend in Europa en daarbuiten. Men had genoeg van alle frutsels en ornamenten. En laten we niet vergeten dat Albert Speer als architect, maar ook Leni Riefenstahl als cineast, onder andere met haar film *Der Triumph des Willens*, voor de oorlog veel lof oogstten. Na de Tweede Wereldoorlog werden beiden verketterd, maar dat neemt niet weg dat Speer en Riefenstahl, hoewel in een verkeerde tijd, grote kunstenaars waren. Dat Albert Speer ook anders kon bouwen, bewees zijn ontwerp voor Hitlers buitenverblijf Berghof dat geheel in landschappelijke stijl is verzezen.

Toen de nazi's aan de macht waren, werd in de bouw meer aandacht besteed aan symboliek dan aan stijl en de grootste prioriteit ging naar de wegebouw en bunkerbouw.

Terug naar het mausoleum. Het gebouw is opgetrokken uit musselkalk, een kalksteen uit Duitsland. De keizer rust daar net zolang tot Duitsland opnieuw een keizerrijk wordt, zo heeft hij in zijn testament bepaald. Het mausoleum heeft een sobere uitstraling, en totaal geen politiek beladen uitstra-

Vervolg op bladzijde 10

Nieuwe vormen bij een kinderuitvaart

Aan kinderuitvaarten is eeuwenlang nauwelijks speciale aandacht besteed. Pas de laatste decennia is daar verandering in gekomen. Het kan nog veel beter, vindt de Wending, het bedrijf dat louter uitvaarten van kinderen en jongeren begeleidt. De prille uitvaartonderneming is opgericht vanuit de overtuiging dat de vormgeving van een uitvaart voor deze doelgroep wezenlijk anders moet zijn dan voor volwassenen.

Vrijwel de enige persoonlijke inbreng die ouders van overleden kinderen vroeger hadden, was in de vormgeving van of de tekst op het grafmonument. Dat gold dan nog alleen voor de kapitaalkrachtigen. Gelukkig zijn er enkele ontroerende voorbeelden van teksten en beeldhouwwerk uit het verleden bewaard gebleven. Op de algemene begraafplaats in Harlingen bijvoorbeeld ligt een zerk uit 1850 met deze tekst: 'Haar loopbaan was op aarde af/ Gods wijsheid nam wat Hij ons gaf/ Nu moedig maar bescheiden stil/ Berustend in des Heeren wil/ Kan dit alleen vertroosting bien/Haar in den Hemel weer te zien.' In Waddinxveen is de steen op het graf van een jong gestorven meisje verrijkt met deze tekst: 'Haar moeders weelde en lieveling/ De vreugd en wellust van haar vader/ Zij was de paarl in den ring/ die beider harte saam omving/ Juweel in de echtelijke

krone/ En wat onder 't ouderdak/ Van zegen en van weelde sprak,/ Zij was er geur, en glans, en tone.' Dit graf dateert uit 1887. Een mooi voorbeeld van beeldhouwwerk uit het eerste kwart van de 20ste eeuw is te zien op Jaffa in Delft: twee in steen uitgehouwen konijnen, waartussen een kleine steen ligt met de geboorte- en overlijdensdata. Het geheel ligt in het verlengde van een zerk die het graf van de ouders dekt. Dergelijke persoonlijke uitingen bleven zeldzaam. Pas in de jaren tachtig van de 20ste eeuw verschenen op kindergraven in toenemende mate knuffels en speelgoed. Soms zijn ook de graftekens op kinderleest geschoeid. Een recent voorbeeld is een gebogen metalen stèle in Maassluis waarin een afdruk van een handje en een voetje is aangebracht. Op steeds meer begraafplaatsen zijn of worden kindergrafvelden ingericht, maar de

vormgeving van een uitvaart voor kinderen is nog in ontwikkeling. De Wending is een van de partijen die zich daar sterk voor maakt.

Nieuwe vormen

Cornelieke Pieters en Ellen Kruijer zijn niet overhaast te werk gegaan bij de opzet van hun bedrijf. Tien jaar geleden spraken ze voor het eerst met elkaar over uitvaarten van kinderen die ze in hun respectievelijke familiekring hadden meegemaakt. Ze deelden de overtuiging dat het anders moest, maar daar bleef het vooralsnog bij. Ze verloren elkaar uit het oog tot tijdens een nieuwe ontmoeting negen jaar later het idee geboren werd om een onderzoek te starten naar nieuwe vormen voor een kinderuitvaart. Cornelieke Pieters zegde haar baan op en begon met het onderzoek, daarin al spoedig bijgestaan door Ellen Kruijer. Hoewel het niet direct de bedoeling van het tweetal was een eigen bedrijf op te richten, is het daar begin januari 2003 wel van gekomen.

Mooi beroep

'Het is een mooi beroep', zegt Cornelieke Pieters, terugkijkend op het afgelopen jaar. Ze zegt blij te zijn dat ze niet meteen werden overspoeld met aanvragen, zodat ze de tijd hadden om de zaak rustig op te bouwen. Daarbij hoort ook het afzoeken van de markt naar producten die bij kinderen en jongeren passen. Cornelieke: 'Andere uitvaartbedrijven verzorgen ook uitvaarten voor kinderen, maar ze vormen binnen het geheel een klein segment en dan loont het niet om naar speciale producten te zoeken. Omdat wij alleen maar kinderuitvaarten begeleiden, is het voor ons wel lonend.' Intussen zijn er fabrikanten die op verzoek van De Wending dergelijke

Cornelieke Pieters en Ellen Kruijer, initiatiefneemsters van De Wending.

Foto: De Wending

producten ontwikkelen of hebben ontwikkeld. Een voorbeeld is het kistenmakersbedrijf Ibis in Utrecht, die naast een draagbaar met kap voor volwassenen nu ook een dergelijke draagbaar voor kinderen heeft ontworpen. Op de baarplank kan iemand thuis opgebaard worden. Op de dag van de begrafenis komt er een kap over zodat het een kist wordt. Dit model is zeer geschikt voor drie- tot tien jarigen, die tot nu toe veelal in de klein formaat standaardkisten werden begraven.

Geen vast protocol

Een van de belangrijkste uitgangspunten van de Wending is, dat het afscheid van een kind zorgvuldig en op persoonlijke wijze plaats moet hebben. Daarom krijgen de cliënten meer tijd dan gebruikelijk om weloverwogen keuzes te maken. In het eerste gesprek tasten Cornielieke en Ellen af wat de familie wil. Wat echt noodzakelijk is, moet dan besloten worden, zoals de keuze tussen begraven en cremen. Vaak is de keuze voor een begraafplaats of crematorium snel gemaakt, maar soms gaat de Wending op onderzoek uit en legt een aantal mogelijkheden voor. Ook het soort graf is belangrijk. Wordt het een familiegraf, waar de ouders later zelf ook bijgezet kunnen worden, wordt het een graf op een zelf gekozen plekje, of een graf op rij? De ondernemers leggen een overzicht voor van de mogelijkheden met eventuele voor- of nadelen. Een volgend punt is: waar baren we het kind op? De meeste ouders kiezen volgens Cornielieke voor thuis opbaren. Vervolgens komt de vormgeving van de uitvaart ter sprake, waarbij ze de ouders een zo breed mogelijk scala producten en diensten voorleggen, van goedkoop tot duur en van traditioneel tot modern. Beslissingen daarover kunnen in een volgend gesprek genomen worden.

Aansluiten bij kinderwereld

Cornielieke: 'Zat een overleden kind op school, dan proberen we tijdens de uitvaart bij de kinderwereld aan te sluiten door het invoegen van theater, een verhalenvertelster of andere vormen die hij kinderen passen.' Tegelijk streeft de Wending ernaar

Kindermonument op Heidehof, Apeldoorn

de omgeving van het kind, de school of peuterspeelzaal, broers en zusjes, bij de uitvaart te betrekken. 'We hebben bijvoorbeeld, in overleg met het onderwijzend personeel en de ouders, een uitvaartbijeenkomst in een school gehouden. De kist van het overleden meisje stond middenin de ruimte, de kinderen konden hartjes beschrijven en die op de kist plakken. De meeste kinderen stonden om de kist heen en gebruikten die als een soort toonbank, terwijl ze intussen onbevangen met elkaar praatten. Maar er zijn natuurlijk ook kinderen die uit de buurt blijven.'

Tijdens de uitvaartplechtigheid kan een verhalenverteller een metafoor verzinnen rond het overleden kind, op een manier die leeftijdsgenootjes aanspreekt. Ook kunnen video-opnamen gemaakt worden, beelden die al dan niet met videofragmenten van de ouders worden gemonteerd tot een herinneringsvideo.

Bij een volgend gesprek maken de ouders hun wensen voor producten en diensten kenbaar, waarna de Wending alles regelt. De onderneming hanteert een andere prijsopbouw dan de meeste collega's: een vast bedrag voor de begeleiding en geen provisie op diensten en producten.

Op de dag voorafgaand aan de begrafenis bezoekt een van de uitvaart-ondernemers samen met de ouders de begraafplaats. Zoveel mogelijk bezoeken leggen Cornielieke en Ellen samen af, in elk geval het eerste

gesprek. Ook op de dag van de uitvaart zijn ze allebei aanwezig: 'Dat vinden we prettig, je hebt vier ogen en vier oren, je ziet en hoort meer.'

Uitbouw

Een aantal weken na de uitvaart volgt een afsluitend bezoek aan de ouders, waarbij onder meer de grafbedekking ter sprake komt. Desgewenst geeft de Wending informatie over verschillende soorten grafbedekking en adressen van leveranciers, maar de ouders moeten zelf contact met de bedrijven opnemen. In dit gesprek wordt tevens de uitvaart geëvalueerd. De klanten van het eerste jaar toonden zich zonder uitzondering erg tevreden. En hoe was het voor de ondernemers? Cornielieke: 'Het is heel bijzonder om in zo'n situatie een week lang intensief op te trekken met de familie. Je eigen leven staat dan op een laag pitje.' Over drie jaar hoopt de Wending, dat vanuit Culemborg heel midden Nederland bestrijkt, stevig in de markt te staan: 'We denken dat er voldoende belangstelling voor is, maar het is de kunst de doelgroep te hereiken, vooral omdat wij niet plaats- of regiogebonden zijn. Dan heeft bekend worden iets meer tijd nodig.'

Rita Hulsmans

Vervolg van bladzijde 7

ling zoals de schrijvers menen. De keizer zelf moest niets van de nazi's hebben, hij stuurde Hitler wel een formeel gelukstelegram na de overwinning op Frankrijk maar dat was meer omdat hij dit zag als een revanche van het voor Duitsland zo smalende vredesverdrag van Versailles. Toen Göring voor de oorlog de keizer met een bezoek vereerde, liet de keizer na het vertrek van de corpulente rijksmaarschalk de stoel 'wo die Fette' op had gezeten, verbranden. Tenslotte zou ik, en velen met mij, het op prijs stellen als bepaalde vaktermen worden uitgelegd. Zoals de termen in de zin: 'Voor de niet-ingewijde is dir mausoleum, met de gladde pilasterschachten, de timpaan en de zogenaamde guttae neoklassiek.' Weinigen zullen weten dat pilasterschachten halve pilaren zijn, guttae rechthoekige of vierkan- te stenen onder de dwarsbalk (architraaf) die op de pilaren ligt, en timpaan het veelal versierde driehoekig gedeelte boven de pilaren of dwarsbalk. Helaas heb ik geen guttae op het mausoleum kunnen ontdekken.

Wim Vlaanderen

Doorns mausoleum (2)

Wim Vlaanderen trekt in twijfel dat er a. een nazi-stijl van bouwen heeft bestaan, en b. dat het mausoleum van Wilhelm II in een dergelijke stijl zou zijn gebouwd. Ik ben bang dat het onder architectuurhistorici (van ultra-links tot ultra-rechts) volledig aanvaard is dat de nazi's een eigen bouwstijl hadden. Pas de laatste jaren is men erachter gekomen dat de nazi's meer dan één enkele stijl hanteerden. Zo kunnen we zeker de volgende richtingen onderscheiden:

- De propaganda-stijl of de politieke stijl, kort en goed het geperverteerde neo-classicisme van architecten als Albert Speer, Herman Giesler en tientallen anderen;
- De 'völkische' stijl, kort gezegd de Blut-und-Boden-stijl met veel nep-vakwerk;
- De Nieuwe Zakelijkheid, die men deels overnam uit geheel onverdachte bron;
- de getolereerde stijlen, waaronder vreemd genoeg ook (na aanvankelijk verbod) het Bauhaus viel, maar dan enkel bedoeld voor industrie-bouwwerken en dergelijke.

Het zou hier veel te ver voeren om een en ander nader in te vullen, maar geïnteresseerden kunnen overal studies over de nazi-architectuur inkijken en ook verwijs ik ze gaarne naar mijn eigen studie naar de architect Hermann Giesler, de concurrent van Albert Speer: "Den Bleistift zu spitz angespitzt für Adolf Hitler": Herman Giesler en de Politieke Stijl', in: Maatstaf, XXXIII, nr. 2, februari 1985, pp. 33-52. Over het onderwerp nazi-architectuur zijn werkelijk tientallen boeken vol geschreven en wellicht vindt Wim Vlaanderen het aardig te weten dat zelfs de neo-nazi's het bestaan van een nazi-architectuur niet ontkennen, nee, ze pronken er zelfs mee (ik herinner mij een neo-nazi publicatie van Robert Scholz uit de jaren 1970).

Het gaat mij persoonlijk ook veel en veel te ver om, zoals Wim Vlaanderen dat doet, Speer en Riefenstahl te excuse-

ren als 'verketterden' die enkel in de 'verkeerde tijd' leefden. Het criminele opportunisme van de beiden is al te vaak te boek gesteld om hier nog eens te moeten herhalen.

Het shockerende van het Doornse mausoleum is nu juist dat het gebouw exact binnen de grenzen van nazi-architectuur valt. Een en ander zal te zijner tijd als fraai voorbeeld getoond worden in het boek dat ik momenteel samenstel, De Gewapende Kunsten: architectuur, schilderkunst en toegepaste kunst in het Derde Rijk.

Nog een laatste kleine opmerking. Ja, er bestaan wel degelijk Germaanse zwaarden, en wie naar het mausoleum in Doorn trekt, zal zien dat de tralies van de ramen daar inderdaad zulke vormen hebben – van die Siegfried-zwaarden die we vast allemaal nog wel kennen uit ensceneringen van de Ring der Nibelungen.

Wim Meulenkamp

Ander nieuws

De dodendans en het meisje

De leden van Ensemble D'Egelantier ontdekten een paar jaar geleden, tijdens een concertreis door Estland, in de Nikolaaskerk te Tallinn een groot schilderwerk dat een Dodendans voorstelde. In de 15de eeuw zijn veel Dodendansen ontstaan in de vorm van geschilderde 'stripverhalen', waarbij de Dood mensen van allerlei rang en stand uitnodigt om in een reidans 'na zyner pypen te springen'.

De conservator in Tallinn verwees het gezelschap naar andere Dodendansen in Europa, meestal in fresco op kerkmuren aan te treffen, vooral in het Alpengebied en in Frankrijk. Er bleek zelfs een Europese Dodendans Vereniging te bestaan. Door de eeuwen heen is dans en dood, beweging en stilstand, kennelijk een thema geweest dat vele kunstenaars heeft beziel. Het ensemble besloot tot een zoektocht die hen allereerst naar Parijs dreef. Daar was in 1425 een, inmiddels allang verdwenen, Danse Macabre geschilderd op een muur van het kerkhof der Onnozele Kinderen. Ook in andere delen van Frankrijk ontdekten ze dergelijke schilderijen.

Voor na de rampzalige 14de eeuw wedijverden prediking, beeldende kunsten, dicht- en muziekwerken met elkaar in de verbeelding van een snelle, onverbiddelijke dood, waarmee ze de levenden tot tijdige bekering wilden aansporen. De Dodendansen gingen vaak vergezeld van fresco's, die de zondeval of stichtelijke verhalen verbeeldden.

Een tafereel dat nauw verwant is aan de Dodendans is dat van De Dood en het Meisje: zij is jong, danst graag en is vrij. Bovendien kijkt ze geïnteresseerd in de spiegel, hét symbool van de vergankelijkheid.

In de muzikale documentaire *De Dodendans en het Meisje* maakt Ensemble D'Egelantier het publiek via luitmuziek, zang, teksten en dia's deelgenoot van haar zoektocht. Er klinkt ironische en ernstige, vrolijke en serene muziek uit Frankrijk, Vlaanderen en Duitsland, die op het thema van de Dodendans en de Dood en het Meisje is geïnspireerd. Daarnaast worden er afbeeldingen getoond van verschillende Dodendansen. In de agenda op pagina 16 vindt u informatie over de eerstvolgende voorstellingen.

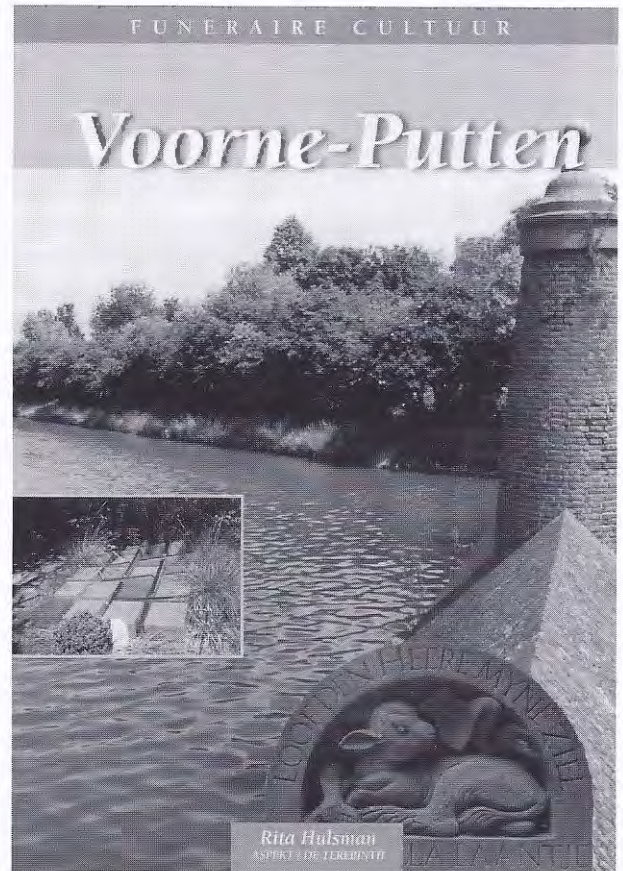
Ledenservice reeks Funeraire Cultuur

De reeks Funeraire Cultuur is in mei 2001 met het deel Den Haag van start gegaan. De hoofdreeks zal in totaal 25 delen omvatten, elk jaar verschijnen er twee of drie boekjes. Behalve aan Amsterdam besteedt de reeks aandacht aan alle provinciale hoofdsteden en een regio in elke provincie. U kunt zich via de bon inschrijven op deze hoofdreeks, waarna u per jaar of per deel een factuur krijgt.

In 2002 is, dankzij het enthousiasme en de steun van het Erfgoedhuis Zuid-Holland, de Provincie Zuid-Holland en het Prins Bernhard Cultuurfonds Zuid-Holland, een deelreeks ontstaan die alle cultuurregio's van deze provincie zal beschrijven. Het in 2001 verschenen deel Alblas-serwaard & Vijfheerenlanden maakt zowel deel uit van de hoofdreeks als van de deelreeks. De overige tien delen behoren tot de deelreeks Zuid-Holland. Voor de tien delen van de deelreeks Zuid-Holland kunt u zich apart inschrijven op het tweede gedeelte van de bon. U krijgt per jaar (drie delen) een factuur.

De winkelprijs is 9,98 euro per deel, de inleiding telt meer bladzijden en kost 11,98 euro.

U kunt als lid met korting de reeks of delen daarvan bestellen met onderstaande bon, die u invult, kopieert en faxt naar 010 - 4212762. Opsturen kan ook: De Terebinth, Postbus 85177, 3009 MD Rotterdam. Meer informatie over de deeltjes vindt u op de website van de Terebinth: www.terebinth.nl

Bon S.v.p. uw voorkeur aankruisen:

Hoofdreeks

- ik schrijf in voor 24 delen voor een totaalbedrag van 191 euro inclusief verzendkosten. Het inleidende deel krijg ik gratis.
- ik schrijf in voor 12 delen voor een totaalbedrag van 95,50 euro inclusief verzendkosten. Het inleidende deel krijg ik gratis.
- ik schrijf in voor de 2, 3 of 4 delen die in 2004 verschijnen voor een bedrag van 7,96 euro per deel inclusief verzendkosten.

Deelreeks Zuid-Holland

- ik schrijf in voor 10 delen voor een totaalbedrag van 79,50 euro inclusief verzendkosten.
- ik schrijf in voor de 3 delen die in 2004 verschijnen voor een totaalbedrag van 23,88 euro inclusief verzendkosten.

Naam: _____

Adres: _____

Postcode: _____ Plaats: _____

Telefoon: _____

Datum: _____ Handtekening: _____

Weelderig gedenken

Wat in 1982 begon met belangstelling voor een putti van beeldhouwer Rombout Verhulst, gemaakt voor de tombe van Midwolde, resulteerde ruim twintig jaar later in een boek over gebeeldhouwde grafmonumenten in de 17de eeuwse Republiek der Nederlanden. Frits Scholten bestudeerde zijn onderwerp grondig. Na een introductie over de graftombes na de Reformatie gaat de auteur achtereenvolgens in op het werk van Hendrick de Keyser, François Dieussart, Bartholomeus Eggers en Rombout Verhulst. Hij plaatst de beeldhouwers in de context van hun tijd en omgeving en geeft inzicht in hun sociale netwerk en inspiratiebronnen, in het ontstaansproces van een beeldhouwwerk en in de kosten.

Aan de hand van de graftombe voor Willem van Oranje in de Nieuwe Kerk te Delft, gemaakt naar ontwerp van Hendrick de Keyser, wordt duidelijk hoe de ontwikkeling van de rooms-katholieke naar de protestantse tombe verliep.

François Dieussart baseerde de twee grafmonumenten die hij in de Republiek naliet op het klassieke ideaal. Hij kreeg de opdrachten via de invloedrijke Constantijn Huygens. Behalve een epitaaf voor Arend en Josina vanDorp in de Kloosterkerk te Den Haag, maakte hij voor Charles Morgan een tombe in de Grote Kerk te Bergen op Zoom. De vormgeving van de tombe is gebaseerd op klassieke invloeden en de uitbeelding van emoties gestalte krijgt volgens eigentijdse inzichten. De tombe met de traditionele gisant en de theatrale rouwende familieleden in een nis, is enig in zijn soort in de Europese funeraire kunst.

Bartholomeus Eggers ontwierp het monument voor admiraal Jacob van Wassenaer Obdam in de Grote Kerk

te Den Haag. Logisch lijkt het niet dat de Staten-Generaal deze imposante cenotaaf lieten oprichten voor een admiraal die in 1665 omkwam tijdens een zeeslag waarbij zijn vloot een zware nederlaag leed. Scholten maakt het aannemelijk dat de Staten-Generaal het monument vooral wilden gebruiken om hun geschonden imago op te poetsen. Dat dit hen lukte, bleek in 1705 uit de notities van een Engelse toerist in zijn reisjournaal. Deze zag in Van Wassenaer Obdam een voorloper van Van Speyk, die zich liever met schip en al opblies dan zich over te geven.

Ook aristocratische families lieten grafmonumenten vervaardigen. Twee exemplaren van Rombout Verhulst komen aan de orde: dat voor Carel Hiëronymus van In- en Kniphuisen in Midwolde en van Willem van Liere in Katwijk. Beide zijn van een type dat nog niet eerder in de Republiek was voorgekomen: een dubbele tombe waarop een beeld van de overleden man als gisant en de nog levende echtgenote daarachter, leunend op een elleboog. De gewoonte om op schilderijen en reliëfs de overledenen gezamenlijk met de levenden af te beelden, werd hier voortgezet. Scholten wijst op schilderijen van Jan Mijntens, net als Verhulst lid van het Haagse St. Lucasgilde, als mogelijke inspiratiebron. De onderkleding waarin de beide weduwen zijn vereeuwigd, verwijst naar de dood als eeuwige slaap. De weduwen maken zich klaar om te gaan slapen, ofwel om te sterven en met hun man herenigd te worden.

De epilooft gaat over funerair toerisme. In de 17de eeuw trokken belangstellenden uit binnen- en buitenland langs de grote grafmonumenten in de kerken van de Republiek. De interesse voor graftombes van zowel toeristen als wetenschappers belandde in de 19de eeuw op een dieptepunt, alleen het monument van Willem van Oranje in Delft bleef een trekpleister. Gebrek aan belangstelling was een van de redenen voor het verval van het Nederlandse funeraire erfgoed. Scholtens uitstekende studie zal de interesse voor dit erfgoed ongetwijfeld aanwakkeren, en hopelijk heperkt de belangstelling zich niet tot de 17de eeuw.

F. Scholten, Sumptuous Memories. Studies in Seventeenth-century Dutch Tomb Sculpture (Zwolle: Waanders Uitgevers, 2003, ISBN 90-400-9475-6, 272 blz., 65 euro)

Rita Hulsman

Hae leet beej Bierstekers

Omdat de oude algemene begraafplaats aan de Geuzenstraat overvol dreigde te raken, nam het gemeentebestuur van Venlo in 1901 het besluit om aan de Wylrehofweg een nieuwe dodenakker aan te leggen. In november 2003 verscheen een boek over de honderdjarige begraafplaats.

De eerste hoofdstukken verhalen over de aanleg en over de beuken en plantanen, die deze vrij strak ingedeelde begraafplaats al snel een parkachtige uitstraling gaven. Opvallend is dat in de dertig jaar na de opening in 1903 heel wat bijzondere begraafplaatsen werden aangelegd op de terreinen van een vijftal religieuze gemeenschappen en op dat van het Gesticht voor voogdijkinderen. De meeste van deze begraafplaatsen zijn inmiddels opgeheven, omdat de religieuzen sinds de jaren zeventig van de vorige eeuw gebruik gingen maken van de algemene begraafplaats. De joodse begraafplaats die uit 1820 dateert, is nog wel in stand gebleven.

Terug naar de algemene begraafplaats. Door een bominslag in 1944 raakten honderden grafmonumenten ernstig beschadigd, terwijl het monumentale poortgebouw zoveel schade opliep, dat het moest worden gesloopt. Het huidige gebouw dateert uit 1957.

Een apart hoofdstuk is ingeruimd voor de doodgravers. Vooral vader en zoon Bierstekers, die van 1903

tot 1969 de functie van doodgraver uitoefenden, worden in het zonnetje gezet. Dankzij hen is Venlo enkele uitdrukkingen rijker. Als iemand bijvoorbeeld ternauwernood aan de dood is ontsnapt, heet het: 'Hae is beej Bierstekers van de schöp gespronge'. Maar wie dood en begraven is 'leet beej Bierstekers'.

Het tweede en grootste gedeelte van het boek is gewijd aan de beschrijving van afzonderlijke graftekens. De auteur maakte een persoonlijke keuze, waarbij hij afwisselend het accent legt op de historische persoonlijkheid, de vormgeving en de symboliek. Vooral de lokale historische persoonlijkheden komen goed uit de verf. Vertegenwoordigd zijn burgemeesters, artsen, apothekers, fabrikanten en andere notabelen, maar ook leerlooiers, bierbrouwers en journalisten. Op deze begraafplaats ligt tevens een recent slachtoffer van zinloos geweld: René Steegmans die in 2002 werd doodgeschoten op het parkeerterrein van een supermarkt.

A. Lamberts en M. Bergevoet, 100 jaar Algemene Begraafplaats Venlo. (Venlo: Uitgeverij Mosae Venlo, 2003, ISBN 90-77579-01-X, 96 blz., 17,95 euro, verkrijgbaar bij het Gemeentearchief Venlo, telefoon 077 - 321 9515)

Rita Hulsman

Katholieke identiteit

Kardinaal Simonis schrijft in het voorwoord van dit boekje dat de laatste jaren de behoefte is gegroeid om de specifieke identiteit van de katholieke begraafplaatsen nader inhoud te geven. Daarom hebben de bisschoppen in 2000 het Landelijk Overleg identiteit R.-K. begraafplaats ingesteld met vertegenwoordigers uit alle bisdommen. Dit overleg heeft geleid tot de samenstelling van deze handreiking voor beheerders van katholieke begraafplaatsen.

Het beknopte overzicht van de ontwikkeling van de katholieke traditie op het gebied van begraven eindigt met de constatering dat de katholieke identiteit op de begraafplaats in onze hedendaagse gesecculariseerde samenleving minder zichtbaar is, en dat de overigen terechte aandacht voor de rouw van nabestaanden ten koste kan gaan van 'de hoop die leeft in ons geloof'. Wat de katholieke identiteit inhoudt, wordt in de volgende hoofdstukken beschreven. De rooms-katholieke kerk kent specifieke liturgische handelingen. Het liturgisch afscheid van de over-

ledene hoort in principe niet thuis in de kapel of aula op de begraafplaats, maar in de kerk van de geloofsgemeenschap waartoe de overledene behoorde. Ook zijn er regels voor onder meer de processie naar en het ritueel aan het graf. Het is verder wenselijk als de beheerder van de begraafplaats christelijke symboliek van en op grafmonumenten bevordert en geen uitingen toelaat die strijdig zijn met het christelijke geloof. De samenstellers benadrukken dat het eigendom van de begraafplaats in kerkelijke handen moet blijven en dat commercieel getinte activiteiten ontmoedigd dienen te worden. Tot dat laatste rekent men de verkoop aan particulieren van rijksmonumentale graven, waarvan de rechthebbenden niet meer te achterbalen zijn. Wel acceptabel is het om sponsors aan te trekken ten behoeve van het onderhoud van het desbetreffende grafmonument. Deze en veel andere informatie is, zoals de ondertitel al aangeeft, specifiek bedoeld voor beheerders. Maar ook zij die belang stellen in de verschillende verschijningsvormen van begraafplaatsen, kunnen nuttige kennis opdoen. Wie zich nader in bepaalde aspecten wil verdiepen, kan uit de literatuurlijst putten die aan het eind is opgenomen.

R.-K. Kerkgenootschap: Rusten in gewijde aarde, katholieke begraafplaats en identiteit. (Utrecht: SRKK, 2003, ISBN 90-72567-2-X, 32 blz., 2,50 euro)

Rita Hulsman

Vervolg gastcolumnist pagina 3

Intens verdriet

ik had je gedacht / mijn kind / zo mooi /
zo lief / zo prachtig / zo van ons zou je zijn

Dit gedicht van Sil van Oort (uit de bundel: 'ik kus de maan als ik kan') geeft aan waar het bij kindergrafvelden om gaat: het intense verdriet om het leven waarmee ouders in dromen en gedachten al zo vervlochten waren, en dat ze nu moeten achterlaten

Actrice Anne-Wil Blankers, die een dochter verloor, formuleerde het in een interview in een vrouwenblad als volgt: 'een partner wordt van de zijde gerukt, een kind uit je hart.'

Welke rol speelt de Terebinth nu voor mij? Waren we in eerste instantie een vereniging van vrijwilligers die op de bres sprongen wanneer een kerkhof geruimd dreigde te worden,

we worden toch steeds meer een instituut op het gebied van funeraire cultuur. Uitgaven van de funeraire reeks en het organiseren van studiedagen dragen bij aan een professionalisering van de vereniging. Het verder uitwerken van samenwerking met de LOB en de Rijksdienst van Monumentenzorg zal deze ontwikkeling versterken.

Wat de Terebinth óók voor mij betekent is jaarlijks een weekje voor mijzelf, weg uit de hectiek van het drukke gezinsleven, gewoon alleen maar begraafplaatsen bekijken, mensen ontmoeten, eten en lekker (door)slapen op een buitenlandse excursie georganiseerd door Rindert en Jeannette. Hiermee laad ik mijn accu, inspiratie en motivatie weer op voor een jaar. Hierbij stel ik voor een ere-lidmaatschap in te voeren waarbij ik deze twee fantastische mensen direct voorstel als kandidaat!!

Ada Wille

Excursie Bloemendaal e.o. 21 maart 2004

Zoals aangekondigd in de Terebinth van december jl. hierbij de details van deze excursie.

In verband met het bezoek aan een joodse begraafplaats vindt deze excursie op een zondag plaats.

Plaats

Bloemendaal en omstreken. De begraafplaatsen zijn redelijk toegankelijk, soms moeten de auto's wat verderaf geparkeerd worden.

Een routebeschrijving en relevante informatie volgt een paar dagen voor de excursie, daar momenteel sommige wegen in verband met reconstructie niet begaanbaar zijn.

Programma

- 10.30 Ontvangst met inleiding door mevr. Joan Patijn-Bijl de Vroe, secretaris van de Stichting Ons Bloemendaal en tevens bestuurslid van de Stichting tot Instandhouding van de Joodse Begraafplaats te Overveen. Deze ontvangst zal plaats vinden in de Tetterode Sport- en Tennishal, Tetterodeweg 15, Overveen
- 11.15 Bezoek aan de joodse begraafplaats, Overveen o.l.v. Joan Patijn.
Deze begraafplaats is hard aan restauratie toe. Men is bezig een PIOBB samen te stellen en heeft contact met de RDMZ.
- 12.15 Bezoek aan de Erebegraafplaats, Bloemendaal o.l.v. de voorzitter Drs P.v.d.Ham.
- 13.15 Lunch in de Tetterode hal.
- 14.30 Bezoek aan het Adelbertuskerkhof en de kapel o.l.v. de heer W. Bonarius, bestuurslid.
- 16.00 Einde excursie.

Inlichtingen

Frank Keene, v.d. Spiegellaan 8, 2101 BN Heemstede
Telefoon 023-5290919 of Joan Patijn tel 06-27072966.

Aantal deelnemers : maximaal 30.

Aanmelden: vóór 14 maart a.s. bij Anne Marie van der Wal, tel.: 038-4544228 of e-mail: harm.wal@planet.nl

Kosten: Euro 6.- per persoon, inclusief koffie en informatiepakket. Gaarne bedrag overmaken op giro 335536 van Vereniging de Terebinth te Rhenen o.v.v. excursie Kennemerland.

Bij aanmelding gaarne vermelden of men met openbaar of eigen vervoer komt.

Bijzonderheden: In verband met het bezoek aan een joodse begraafplaats wordt de heren verzocht een hoofddekse mee te nemen.

Verslag Reco bijeenkomst te Haren, 15 november 2003

Op een regenachtige zaterdag waren zo'n vijftien reco's naar Haren getogen om de door Frans Renssen georganiseerde recodag bij te wonen. Op het programma stond onder andere een inleiding van Jacqueline de Milliano over het project Kerken in 't Groen.

Inleiding De Milliano

De Milliano vertelde dat het project dat in samenwerking met Landschapsbeheer Groningen en Stichting Groninger Kerken een prijs van het Prins Bernhard Cultuurfonds gekregen heeft. Na haar lezing in Dalfsen van vier jaar geleden is men al weer een stuk verder. De Milliano illustreerde haar verhaal met een groot aantal voorbeelden en vertelde ondermeer over de moeilijkheden van het beheer en de wijze waarop dit plaatsvindt. Het beheer richt zich vooral op het leesbaar houden van de teksten, mosbeheer, reinigen en herstel van breuken van de zerken. Terwijl De Milliano sprak gaven enkele reco's ondertussen hun mening. Waarom lijmt men de gebroken stenen met epoxylijm? Het blijkt dat hiervoor gekozen wordt omdat die methode relatief goedkoop is en een goed resultaat geeft. Ook de wijze waarop het metselwerk van liggende zerken werd aangepakt leverde vragen op. Het blijkt dat oude stenen vaak niet opnieuw gebruikt worden waardoor het oude materiaal verdwijnt en daarmee ook het voegwerk. De Milliano gaf aan dat daar nog niet zoveel aandacht aan besteed is, maar dat dit zeker een punt van zorg zal zijn. Na nog een aantal praktische problemen van het onderhoud toegelicht te hebben ging De Milliano verder over de speciale aandacht die wordt besteed aan omgevings- en groenaspecten. Kerken in 't Groen levert daartoe speciale werkplannen.

Vanuit het project Kerken in 't Groen worden ook cursussen georganiseerd. Deze worden enthousiast bezocht, ook door een aantal reco's. Men kan hier kennis opdoen over de wijze waarop het beheer van een begraafplaats gedaan kan worden. De Milliano sloot af met het feit dat het project inmiddels het vijfjarig bestaan heeft gevierd en dat de continuïteit

De recodag in Haren. Foto: Leon Bok

van het project redelijk gewaarborgd is door het oprichten van een Kerkterreinenwacht.

Inleiding Frans Renssen

Frans Renssen, sinds 1998 reco, gaf een overzicht van zijn werkzaamheden. Hij besloot als reco eerste alle begraafplaatsen in zijn regio te inventariseren. Deze inventarisatie leverde 140 begraafplaatsen op, maar mogelijk ontbreken er nog een aantal. Inmiddels heeft Frans ook van alle begraafplaatsen een plattegrond. Hij schetste hoe moeilijk het is om op de hoogte te blijven van alle plannen rond deze begraafplaatsen. Frans maakt in ieder geval dankbaar gebruik van de 'historische verenigingen'. Voor de toekomst probeert Frans te komen tot een netwerk van actieve en geïnteresseerde vrijwilligers. Die zouden dan ingezet kunnen worden bij controle en inventarisatiewerk. Hij prijst het voorbeeld van 'Kerken in 't Groen' en ziet een dergelijke vorm ook in Drenthe wel zitten.

Verslag Beco-Reco

Leon meldt dat hij heeft aangeboden het Reco-Beco-schap op zich te nemen met assistentie van Laura Fokkema. Momenteel wordt door derden gekeken wordt naar de mogelijkheid om een stichting op te richten voor verwaarloosde graven van beroemde Nederlanders. Volgens Leon valt een dergelijke doelstelling niet onder die van de Terebinth, maar zou vanuit de vereniging wel toegejuicht kunnen worden. Alle reco's hebben verder de uitslag van de enquête ontvangen die in het voorjaar van 2003 is uitgezet. Vooral het punt van scholing van de reco's verdient aandacht. Leon gaat samen met Laura proberen opfriscursussen op te zetten als daar tenminste belangstelling voor is, maar dan centraal in het land.

Harener Hof

Na het formele deel werd nog een bezoek gebracht aan de begraafplaats Harener Hof. Op deze nieuwe begraafplaats met uitsluitend moderne grafmonumenten wordt veel vrijheid geboden in het plaatsen van grafmonumenten met soms prachtige resultaten. Een aantal grafmonumenten is door kunstenaars gemaakt. Bij sommige monumenten werd door de reco's stilgestaan. Zo trof men een monument met een vloer van houten blokjes waarbij kennelijk onderschat was hoe dit zou reageren op de blootstelling aan weer en wind. Al met al een leerzame dag.

Oproep

De Terebinth zet zich in voor de funeraire cultuur in Nederland. Maar buiten Nederland zijn ook veel begraafplaatsen die een Nederlandse oorsprong hebben. Vaak dateren deze kerkhoven uit de 17de en 18de eeuw en zijn de grafstenen fraai bewerkt. Sommige landen doen er alles aan deze overblijfselen te conserveren. Andere landen hebben daar het geld niet voor. Maar weten wij in Nederland wel voldoende waar deze begraafplaatsen zich bevinden en wat hun geschiedenis is? Veel Terebinthlezers zullen op hun reizen in het buitenland hun liefde voor oude begraafplaatsen niet kwijt zijn. En wellicht stuiten zij daarbij op oude Nederlandse graven. Deze funeraire vondsten met hun geschiedenis vragen om een inventarisatie.

(advertentie)

Straks zijn dit nog de enige Hollandse molens

Ons land kent vele toneelgezelschappen. Miljoenen landgenoten maken muziek. Daarnaast zijn er talloze monumenten die bezocht, bewoond en bewonderd kunnen worden. Zo'n kleurrijke cultuur moet gekoesterd worden. En dat lukt niet alleen met overheidsgeld. Gelukkig springt het Prins Bernhard Cultuurfonds vaak bij. Per jaar steunen wij 3500 culturele projecten, groot en klein. Onze donateurs zorgen dat cultuur toekomst heeft. Word ook donateur, voor 25 euro geeft u cultuur de kans. Bel 020 520 61 30, of kijk op www.cultuurfonds.nl.

Het Prins Bernhard Cultuurfonds geeft cultuur de kans. U ook?

TEREBINTH
MAART 2004

tie. Ik wil graag de leden van de Terebinth oproepen hun vondsten te melden om zo tot een mondiaal overzicht van Nederlandse funeraire cultuur overzee te komen. Behalve foto's is ook literatuur en dan vooral lokale literatuur over dergelijke Nederlandse graven dan wel begraafplaatsen in den vreemde zeer welkom.

Gaarne reacties aan:

Peter J. van Wiechen, Oude Molstraat 5b, 2513 BA Den Haag, tel. 070-3923287, e-mail vanwiechenpj@planet.nl

Wisseling van de wacht

Niet alleen het aanzien van ons verenigingsblad is veranderd, ook binnen de groep medewerkers zijn enkele wijzigingen opgetreden. Voor Henk de Feijter was eind 2003 het moment gekomen om de redactie te verlaten. Bijna tien jaar lang heeft hij vele artikelen en andere bijdragen geleverd, en in die periode tevens voor alle bladen de layout verzorgd.

Na jarenlang op voorbeeldige wijze de verzending van het blad op zich te hebben genomen, vonden ook Henk en Marietje Mandersloot het tijd om met dir arbeidsintensieve karwei te stoppen. Met enige weemoed, maar vooral met veel waardering voor al het gedane werk, luidt de redactie hen uit. Henk en Henk & Marietje: bedankt vooralles!

Agenda

tot 14 maart:

Expositie 'Nekro-Polis'. Schilderijen, objecten, installaties en dergelijke uit het werk van Jürgen Brodwolf. Thema's zijn onder meer: necropolis, de nacht, boot en altaar. Plaats: Museum für Sepulkralkultuur te Kassel. Open: di t/m zo van 10.00 tot 17.00 uur.

21 maart

Excursie Bloemendaal en omstreken

21 maart

Muzikale documentaire 'Amour et Mort/Liefde en Dood'. Ensemble D'Egelantier presenteert luitmuziek, zang, teksten en dia's, geïnspireerd op het thema van *De Dodendans en de Dood en het Meisje*. Plaats: Honig Breethuis, Lagedijk 80, 1544 BJ Zaandijk. Aanvang: 15.30 uur. Informatie: Tel. 075-6217626

28 maart

Muzikale documentaire 'De dodendans en het Meisje'. Ensemble D'Egelantier presenteert luitmuziek, zang, teksten en dia's, geïnspireerd op het thema van *De Dodendans en de Dood en het Meisje*.

Plaats: Buitenplaats 'Wester-Amstel', Amsteldijk-Noord 55 Amstelveen. (Westelijke Amsteloever. Connexion-buslijnen 125,174,175. Halte: Ouderkerk, bij brug over de Amstel). Aanvang 14.00 uur. Reserveren: Mw. G. Cotterel, tel. 020-6410524

Algemene ledenvergadering te Soest

19 juni

Excursie Veendam en Wildervank

3-10 juli

Funeraire reis Noord-Duitsland en Denemarken

4-11 september

Herhaling funeraire reis Noord-Duitsland en Denemarken

Eind september

Excursie Kruiningen, Kapelle en Middelburg

Op veel gemeentelijke begraafplaatsen is de toegang voor kinderen beneden de 14 jaar zonder geleide verboden.